

IN MEMORIA SERVARI

RENATA WIADERNA-KUŚNIERZ

Akademia Pomorska w Słupsku

ZAGRANICZNE STUDIA I STYPENDIA NAUKOWE
ROMANISTÓW UNIwersYTETU JANA KAZIMIERZA
WE LWOWIE

W okresie międzywojennym na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w Zakładzie Prawa Rzymskiego zatrudnieni byli: Leon Piniński¹, Marcei Chlamtacz², Waclaw Osuchowski³ i Edward Gintowt-Dziewałtowski⁴. Każdy z wymienionych romanistów⁵ u progu swojej kariery

¹ *Leon Piniński*, ur. 8 marca 1857 r. we Lwowie, zm. 4 kwietnia 1938 r. we Lwowie, prawnik, polityk, historyk sztuki, profesor prawa rzymskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W latach 1889-1898 poseł do Rady Państwa w Wiedniu, w 1894-1898 zasiadał w Sejmie Krajowym we Lwowie, w 1898-1903 namiestnik Galicji. Członek ziemiańskiego ugrupowania Podolaków, kolekcjoner obrazów, 350 z nich podarował Muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu.

² *Marcei Chlamtacz*, ur. 26 kwietnia 1865 r. w Szarpańcach w Małopolsce Wschodniej, zm. 7 stycznia 1947 r. we Lwowie, profesor prawa rzymskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, wiceprezydent miasta Lwowa w latach 1918-1927.

³ *Waclaw Osuchowski*, ur. 26 stycznia 1906 r. w Tarnopolu, zm. 23 listopada 1988 r. w Zamościu, profesor prawa rzymskiego. Pracował na uniwersytetach: Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie Jagiellońskim.

⁴ *Edward Gintowt-Dziewałtowski*, ur. 13 marca 1899 r. we Lwowie, zm. 18 września 1965 r. w Warszawie, prawnik. W okresie międzywojennym asystent w Katedrze Prawa Rzymskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Po II wojnie światowej profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim.

⁵ W artykule pominięci zostali asystenci: Mieczysław Pojnar i Adam Wojtunik, ponieważ dopiero zaczynali swoją karierę naukową i nie kształcili się za granicą. Por.

naukowej starał się doskonalić swoją wiedzę i umiejętności dodatkowo na studiach zagranicznych. W niniejszym artykule starano się zobrazować ich uzupełniające studia. Opisano m.in. w jakich ośrodkach i pod jakim kierunkiem stypendyści odbywali studia, jak długo tam przebywali, w jakich seminariach i wykładach uczestniczyli, ale także jakie stypendia pomogły im utrzymać się za granicą. Na koniec zaznaczono, jak pokierowali swoją karierą naukową, jakie publikacje opublikowali bezpośrednio po powrocie do kraju i co nowego wniosły one do nauki polskiej.

Dwaj profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza Leon Piniński⁶ i Marceli Chłamtacz⁷ studiowali za granicą w drugiej połowie XIX

m.in. szerzej: R. WIADERNA-KUŚNIERZ, *Adam Wojtunik 1915-1975 – niespełniona kariera romanisty*, «Studia Iuridica Lublinensia» 16/2011, s. 189-205.

⁶ O Leonie Pinińskim por. szerzej artykuły autorki: R. WIADERNA-KUŚNIERZ, *Leon Piniński – profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim*, [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wiek.*, red. P. SIERŻĘGA, L. ZASZKILNIAK, Rzeszów 2008, s. 471-479; EADEM, *Prawo rzymskie i romaniści na łamach lwowskiego „Przeglądu Prawa i Administracji” (1876-1939)*, [w:] *‘Quid leges sine moribus?’ Studia nad prawem rzymskim dedykowane profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin i 40 lecie pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 221-239 [w artykule również informacje na temat innych lwowskich romanistów], a także wiadomości zawarte w książkach i artykułach A. REDZIKA, m.in.: *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009, passim; IDEM, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939-1946*, Lublin 2006, passim; IDEM *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. PYTER, Lublin 2008, s. 131-185; IDEM, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i czasie II wojny światowej. Wybrane zagadnienia*, «Prace Komisji Historii Nauki PAU» 10/2010, s. 111-152 [publikacje te zawierają również informacje na temat Marcelego Chłamtacza, Wacława Osuchowskiego i Edwarda Gintowta-Dziewałtowskiego] oraz niedawno opublikowane artykuły B. CZECH-JEZIERSKIEJ, *Profesor Leon Piniński – wybitny lwowski uczonego przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *‘Ius et Historia’. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Markiewiczowi*, red. T. GUZ, W. BEDNARUK, M.R. PAŁUBSKA, Lublin 2011, 169-192; M. JOŃCY, *Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróże*, [w:] *Aksjologia podróży*, red. Z. KRAWCZYK, E. LEWANDOWSKA-TARASIUK, J.W. STENKIEWICZ, Warszawa 2012, s. 175-198.

⁷ O Marcelim Chłamtaczu por. szerzej w publikacjach autorki: R. WIADERNA-KUŚNIERZ, *Nauka i nauczanie prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim w pierwszej*

wieku [dlatego cofnięto się do tego okresu, Uniwersytet Jana Kazimierza funkcjonował wówczas pod nazwą Uniwersytetu Lwowskiego im. Cesarza Franciszka I], młodszy zaś, Waclaw Osuchowski⁸ i Edward Gintowt-Dziewałtowski⁹, dokształcali się w latach trzydziestych dwudziestego wieku.

Adepci romanistyki prawniczej zdobywali wiedzę i doskonalili swoje umiejętności u prawników niemieckich, austriackich, francuskich i włoskich. Leon Piniński wyjeżdżał na uniwersytety do Lipska, Berlina i Wiednia, Marceli Chlamtacz do Wiednia i Berlina. Trzeci z nich, Waclaw Osuchowski, który zdążył jeszcze przed wybuchem II wojny światowej habilitować się na lwowskim uniwersytecie, pogłębiał swoją wiedzę na początku lat trzydziestych najpierw w Rzymie, a potem Monachium i Paryżu. Cztery natomiast, asystent w Katedrze Prawa Rzymskiego – dr Edward Gintowt-Dziewałtowski w tym samym mniej więcej czasie, co Osuchowski, spędził łącznie cztery lata w Wiedniu, Innsbrucku, Rzymie i Palermo.

połowie XX wieku, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2007, s. 307-317; ЕАДЕМ, *Wybory rektora na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w 1933 roku w świetle nowej ustawy o szkołach akademickich*, [w:] *Spółczesność a władza. Ustrój. Prawo. Idee*, red. J. PRZYGOZKI, M. ПТАК, Wrocław 2010, s. 727-736.

⁸ O *Wacławie Osuchowskim* por. szerzej w publikacjach autorki: R WIADERNA-KUŚNIECZ, *Droga Wacława Osuchowskiego do profesury – w 100-lecie urodzin (1906-1988)*, «Studia Iuridica Lublinensia» 8/2006, s. 167-176; ЕАДЕМ, *Вацлав Осуховський – континуатор традиції львівського осередку римського права у Католицькому люблінському університеті*, [w:] *Римське право і сучасність. Матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції, 19-20 травня 2006 р.*, Одеса 2006, s. 225-227; ale także: G. JĘDREJEK, *Wacław Osuchowski – Profesor prawa rzymskiego KUL*, «Przegląd Uniwersytecki [KUL]» 2/2000, s. 13, 16; H. KUPISZEWSKI *Wacław Osuchowski 1906-1988*, «Prawo Kanoniczne» 33.3-4/1990; J. MISZTAŁ-KONECKA, *Wacław Osuchowski*, [w:] *Profesorowie Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. DEBIŃSKI, W. SZ. STASZEWSKI, M. WÓJCIK, Lublin 2008, s. 327-33; E. SZYMOSEK, *Wacław Osuchowski*, [w:] *Uczni wrocławscy (1974-1994)*, II, Wrocław 1994, s. 100-102.

⁹ O *Edwardzie Gintowcie-Dziewałtowskim* por. szerzej: H. KUPISZEWSKI, *Edward Gintowt (1899-1965)*, «CPH» 48.1/1966, s. 319-321; B. LEŚNODORSKI, *Edward Gintowt [nekrolog]*, «PiP» 20.12/1965, s. 909-913; W. WOŁODKIEWICZ, *Edward Gintowt [1899-1965] – w dwudziestolecie śmierci*, «CPH» 39.1/1987, s.161-169.

Dzięki studiom przyszli naukowcy mieli możliwość zapoznania się z najnowszą wiedzą i metodami badawczymi, doskonalili języki, zawierali znajomości, nawiązywali współpracę z uczonymi i często rozpoczęli dopiero publikować w czasopismach naukowych. Studia takie odbywane najczęściej po doktoracie lub habilitacji były najbardziej wartościową formą dla uzyskania docentury lub profesury¹⁰. Dwaj opisani w artykule romanisci, wyjeżdżając na zagraniczne studia, byli już po doktoracie (Marceli Chlamtacz, Wacław Osuchowski), zaś pozostali dwaj, Leon Piniński i Edward Gintowt-Dziewałtowski, wyjechali na studia zagraniczne jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora praw.

W doksztalcaniu za granicą młodej kadrze naukowej pomagały stypendia naukowe przyznawane z różnych funduszy. Często fundatorzy przeznaczali swoje pieniądze na popieranie konkretnych dyscyplin naukowych. Pierwszym większym fundatorem w Galicji, który postawił na kształcenie adeptów za granicą (także nauk prawnych), był Leon Sapieha. Corocznie z jego stypendium korzystało kilku galicyjskich absolwentów. Kilka lat później wzorem tejże fundacji Wydział Krajowy w wyniku ogólnopolskiej składki zorganizował podobną fundację im. Cesarza Franciszka Józefa I. Celem fundacji było stworzenie dla jak największej liczby absolwentów możliwości kształcenia w najlepszych ośrodkach i zakładach naukowych za granicą. Od roku 1875 korzystało ze stypendium krajowego po kilku stypendystów¹¹. Skorzystał z niego również jeden z lwowskich romanistów Marceli Chlamtacz, który dzięki wstawiennictwu Oswalda Balzera¹² otrzymał w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku na dwa lata do Berlina tzw. stypendium cesarskie¹³.

¹⁰ J. DYBIEC, *Uniwersytet Jagielloński (1918-1939)*, Kraków 2000, s. 123, 125.

¹¹ J. DYBIEC, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981, s. 73-74.

¹² *Oswald Balzer*, ur. 23 stycznia 1958 r., zm. 11 stycznia 1933 r., historyk ustroju i prawa polskiego. Pracował na Uniwersytecie Lwowskim. W 1902 r. przed sądem polubownym w Grazu reprezentował rząd Galicji w słynnym sporze pomiędzy Galicją a Węgrami o Morskie Oko w Tatrach (szeroko o sporze pisze M. PYTER, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010, s. 336, przyp. 100).

¹³ Derżawnyj archiw lwivśkoji obłasti (*Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego*) [dalej: DALO], fond [f.] 26, opys [op.] 5, sprawa [spr.] 1989, arkusz [ark.] 52v.

W okresie międzywojennym natomiast bardzo popularne były zasiłki i stypendia przyznawane od 1928 r. przez Fundusz Kultury Narodowej¹⁴. Fundusz powstał z inicjatywy Marszałka Józefa Piłsudskiego. Pomoc finansową podzielono na: zasiłki dla instytucji i towarzystw naukowych, zasiłki na wydawnictwa, zasiłki na badania naukowe oraz stypendia zagraniczne i krajowe dla młodej kadry naukowej. Zagraniczne przeznaczone były dla tych, którzy po ukończeniu studiów zamierzali udać się za granicę w celu pogłębiania swojej wiedzy z dziedzin nauki niewystarczająco reprezentowanych w kraju, zbierania materiałów do samodzielnych prac oraz poznawania nowych metod i technik badania. Stypendium Funduszu Kultury Narodowej w kształceniu za granicą wsparło również dwóch najmłodszych romanistów lwowskich: Wacława Osuchowskiego i Edwarda Gintowta-Dziewałtowskiego.

W okresie międzywojennym dużym zainteresowaniem cieszyły się też stypendia przyznawane przez amerykańską Fundację Rockefellera. Przeznaczane były jednak głównie na wyjazdy naukowe do USA i preferowały nauki medyczne i przyrodnicze. Wacław Osuchowski w 1932 r. starał się o powyższe stypendium ale bez pozytywnego skutku (o czym mowa poniżej).

Oprócz wymienionych możliwości uzyskania stypendium za granicę można było się starać o inne drobniejsze środki fundowane przez osoby prywatne i różne instytucje, np. Wacław Osuchowski na wyjazd do Rzymu otrzymał stypendium przyznane mu przez Fundację im. Emila Parnasa¹⁵. Choć fundacja faworyzowała technologów naftowych

¹⁴ Więcej o Funduszu Kultury Narodowej w wydawnictwach: *Fundusz Kultury Narodowej (1928-1937). Zarys działalności*, Warszawa 1937; *Sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej*, Warszawa 1931-1937.

¹⁵ *Emil Parnas*, ur. 1867 r. w Iwanówce k. Janowa pod Trembowłą, zm. 1930 r. w Wiedniu, adwokat, doktor prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, przemysłowiec, działacz społeczny, brat adwokata Józefa Parnasa. Pochodził z żydowskiej rodziny ziemiańskiej (jego dziadek zmienił nazwisko z Rafałowicz na Parnas), która już w 1835 r. posiadała dobra ziemskie na Podolu. Ożenił się z córką prezesa gminy lwowskiej Szymona Schaffa, po którym w 1891 r. przejął kancelarię adwokacką. Rozwinął działalność w dziedzinie przemysłu naftowego, był założycielem Towarzystwa Naftowego „Premier” a następnie konsorcjum – Towarzystwa Naftowego „Małopolska”, członkiem Rady Nadzorczej Wiedeńskiego Banku Związkowego i Krajowego Związku

i medyków, czasem jednak udało się uzyskać stypendium dla przedstawiciela innych nauk¹⁶, tak, jak było to w przypadku Osuchowskiego.

O pobycie Leona Pinińskiego na studiach za granicą niewiele jest danych. Wiadomo, że po ukończeniu studiów i pomyślnie zdanym egzaminie państwowym w 1878 r. w celu pogłębienia swej wiedzy z zakresu prawa rzymskiego i prywatnego wyjechał na studia do Lipska, Wiednia i Berlina. W Lipsku studiował pod okiem historyka prawa rzymskiego, badacza interpolacji Ottona Lenela oraz psychologa i filozofa Wilhelma Wundta, w Wiedniu teoretyka prawa, przedstawiciela pozytywizmu prawniczego, twórcy teorii interesu – Rudolfa von Iheringa, w Berlinie zaś, cywilisty i romanisty Heinricha Dernburga oraz prawnika i filozofa prawa, przedstawiciela szkoły pandektystów, współtwórcy niemieckiego kodeksu cywilnego BGB, Bernharda Windscheida. W międzyczasie w 1880 r. na Uniwersytecie Lwowskim przystąpił do egzaminów ścisłych (rygorozów) i uzyskał stopień doktora, zaś po powrocie z zagranicy habilitował się w 1886 r. na podstawie pracy: *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Recht*.

Zagraniczne studia zapewne miały wpływ na to, że w związku ze śmiercią w 1892 roku Rudolfa von Iheringa i Bernharda Windscheida¹⁷ podjął się on napisania szerokich artykułów wspomnieniowych na ich temat. Jak podkreśla Piniński, dwaj wielcy prawnicy, którzy położyli ogromne zasługi dla nauki prawa prywatnego, odeszli prawie jednocześnie, bo w odstępie zaledwie trzytygodniowym (Ihering 17 września, Windscheid 26 października). Wspomnienie o nich zatytułowane *Dwaj*

Producentów Ropy Naftowej we Lwowie, przewodniczącym Lwowskiego Centralnego Komitetu Krajowego Opieki nad Żydowskimi Sierotami Wojennymi w Galicji, właścicielem ziemskim w powiecie brzeskim: m.in. Borowa, Stróże, Wola Strózka w gminie Zakliczyn, wsi Nowy Lubliniec w powiecie cieszanowskim.

¹⁶ Por. też H. STEINHAUS, *Wspomnienia i zapiski*, Londyn 1992, s. 143.

¹⁷ Rudolf von Ihering i Bernhard Windscheid przyjaźnili się i prowadzili między sobą szeroką korespondencję. W 1913 r. opublikowane zostały listy Iheringa, w których większość zbioru to listy do Bernharda Windscheida; por. *Rudolf von Ihering in Briefen an seine Freunde*, Leipzig 1913; a także: *Iherings Briefe an Windscheid (1870-1891)*, Göttingen 1988, passim.

wielcy prawnicy Niemiec Rudolf Ihering i Bernhard Windscheid, opublikował w 1892 r w „Dzienniku Polskim”¹⁸.

O tym, jak Piniński cenił możliwość studiowania pod okiem zagranicznych sław, świadczyć może fakt, że od 1894 roku przez kilka lat przekazywał dziekanowi Wydziału Prawa do rozdysponowania przez Grono Profesorów kwotę 1000 zł na dalsze kształcenie za granicą tych, którzy ukończyli studia prawnicze, otrzymali stopień doktorski i pragnęli dobrze się przygotować do uzyskania *veniam legendi*, czyli prawa wykładania na Uniwersytecie Lwowskim. Pierwszeństwo mieli ci z nich, którzy poświęcili się studiom prawa cywilnego¹⁹.

Marceli Chlamtacz ukończył studia w 1889 r.²⁰ W tym samym roku opublikował w „Przeglądzie Sądowym i Administracyjnym” recenzję książki Michała Bobrzyńskiego, *Prawo propinacyi w dawnej Polsce*²¹, co wynikało z uczęszczania na seminarium Oswalda Balzera. Na seminarium Chlamtacz uczył przez 4 lata studiów, gdzie recenzował prace innych członków seminarium oraz prezentował swoje własne prace źródłowe z zakresu historii prawa polskiego²².

Na przełomie lat 1890/1891, zamierzając poświęcić się zawodowi adwokackiemu, odbył jednoroczną praktykę sędowo-karną przy C.K. Sądzie Krajowym, przy Trybunale I Instancji we Lwowie²³, która była wymagana dla kandydatów do zawodu adwokata. W międzyczasie zdał na Uniwersytecie Lwowskim egzaminy ścisłe (rygoroza) celem uzyskania stopnia doktora praw, na którego został wypromowany w 1891 roku²⁴.

¹⁸ L. PINIŃSKI, *Dwaj wielcy prawnicy Niemiec Jhering i Windscheid*, „Przegląd Polski” 1892, kw. II, s. 516-538.

¹⁹ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1894/95-1897/98*, I, Lwów 1899, s. 29.

²⁰ DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52.

²¹ Rec. (Michał Bobrzyński, *Prawo propinacyi w dawnej Polsce*. Odbitka z XXXIII tomu «Rozpraw i Sprawozdań Wydziału Filozoficzno-Historycznego Akademii Umiejętności», Kraków 1888, ss.74), «Przegląd Sądowy i Administracyjny» 14.2/1889, s. 877-880.

²² DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52.

²³ Ibidem, ark. 4.

²⁴ W publikacji M. PYTER, *op. cit.*, na s. 190-191 wkradło się kilka błędów, m.in. co do miejsca i roku uzyskania stopnia doktora przez Marcelego Chlamtacza. Magdalena Pyter w przypisie 192 w zamieszczonym biogramie pisze: „Marceli Chlamtacz (...) Po ukończeniu lwowskiego gimnazjum podjął studia prawnicze w Wiedniu oraz Berlinie.

Następnie przez krótki czas odbywał praktykę adwokacką w kancelarii adwokata Pawła Dąbrowskiego we Lwowie. Aby wyjechać za granicę na dalsze nauki, przerwał jednak po upływie niespełna pół roku praktykę²⁵ i w celu uzupełnienia swojego wykształcenia prawniczego, stawiając na rozwój naukowy, w końcu 1891 roku udał się do Wiednia²⁶. Na tamtej-

W 1895 r. na berlińskiej uczelni obronił doktorat z zakresu prawa. Studia kontynuował w Wiedniu, przede wszystkim w zakresie prawa rzymskiego i prawa prywatnego austriackiego, a od 1892 – w Berlinie. Po powrocie do kraju w 1895 r. otrzymał stanowisko sekretarza Uniwersytetu Lwowskiego. (...)”. Być może dlatego autorka publikacji poddała w wątpliwość fakt, że Chłamtacz był uczniem Balzera, pisząc na s. 190-191, gdzie wnioskuje następująco: „Do bliskich znajomych Balzera można również zaliczyć Marcelęgo Chłamtacza. Wprawdzie Dąbkowski wymienił go w szeregu najstarszego pokolenia uczniów, ale teza ta wydaje się mało zasadna. W *curriculum vitae* zredagowanym, przez Balzera w 1921 r. nazwisko Chłamtacza nie figuruje w spisie uczniów. Można natomiast przypuszczać, że Dąbkowski zaliczył Chłamtacza do uczniów z tego powodu, że być może – uczęszczał on na posiedzenia seminaryjne prowadzone przez Balzera. Jak zaznaczono powyżej, seminaria skupiały nie tylko studentów, ale także absolwentów oraz profesorów uniwersyteckich. (...). Wydaje się, że romanistyczne zainteresowania Chłamtacza predestynowały go do tego, żeby pozostawać z Balzerem w bliskich relacjach”. Natomiast z badań przeprowadzonych przez autorkę artykułu wynika, że Marceli Chłamtacz studiował we Lwowie, a nie w Wiedniu, doktorat uzyskał nie w Berlinie, a również na lwowskiej uczelni i nie w roku 1895, a 1891. Za granicę, aby pogłębiać studia z zakresu prawa rzymskiego pod kątem historycznoprawnym, wybrał się dopiero pod koniec roku 1891. Ze studiów w Berlinie wrócił pod koniec 1894 r., a na początku 1895 r. otrzymał stanowisko sekretarza Uniwersytetu Lwowskiego. Czyż powyższe dane oraz następujące fakty: uczęszczanie Chłamtacza przez okres czteroletnich studiów odbywanych we Lwowie (ukończył je w 1889 r.) na seminarium Balzera (gdzie zaprezentował trzy prace źródłowe z zakresu historii prawa polskiego oraz kilkanaście recenzji prac innych członków seminarium), polecanie pisanych przez niego prac na seminarium do nagród (i otrzymywanie ich za każdym razem), okazane wstawiennictwo i pomoc w uzyskaniu dwuletniego stypendium na wyjazd do Berlina, a później korespondencja między nimi w ciągu tych czterech lat dokształcania się w Wiedniu i Berlinie nie świadczą o tym, że Marcelęgo Chłamtacza należy zaliczyć do uczniów Balzera?

²⁵ W piśmie do Senatu Akademickiego z dnia 29 stycznia 1895 roku w sprawie przyjęcia go na stanowisko sekretarza Uniwersytetu pisze odnośnie swojej wówczas praktyki adwokackiej: „Widziałem się zniewolonym praktykę tą przerwać (...)”. DAŁO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 4v.

²⁶ Ibidem, ark. 52.

szym uniwersytetecie jako nadzwyczajny słuchacz poświęcił się studiom prawa prywatnego austriackiego i prawa rzymskiego.

Marceli Chlamtacz do swojego mentora Oswalda Balzera pisał długie listy, w których zdawał relację z poczynionych postępów. W liście z 23 grudnia 1891 r. napisał krótkie sprawozdanie z pierwszych dni pobytu w Wiedniu. Na wstępie przeprosił za przetrzymanie książki, którą mu Balzer przed wyjazdem pożyczył. Oznajmił, iż natychmiast po otrzymaniu przypomnienia wysłał ją pocztą. W następnych słowach przedstawił sytuację panującą na uczelni oraz swoje plany naukowe i badawcze. Pisał tak: „W istocie nie wszystko wygląda tak jak to ja sobie przedstawiałem. Myślałem przede wszystkim, że na Uniwersytecie posiadającym równorzędne katedry dla jednego przedmiotu obok kolegów obowiązkowych są i inne kolegia specjalne. Niestety tego tu nie znalazłem. Chcąc głównie uprawiać prawo prywatne zwróciłem uwagę na seminaria. Szkoda wielka, że w tym roku, a jak słyszałem i w ogóle Adolf Exner [profesor prawa rzymskiego] i Franz Hofmann [profesor austriackiego prawa prywatnego, prawa gospodarczego i prawa rzymskiego] nie ogłosili seminariów, seminaria zaś Franza Kleina [specjalisty prawa procesowego, ale też materialnego i teorii prawa] i Gustawa Hanauska [specjalizującego się w austriackim prawie cywilnym] (młodych romanistów) trzymane są w tonie, że tak powiem praktyczno – naukowym, bo też gdzie do stu słuchaczy po większej części młodych jurystów bierze udział, inaczej być nie może. Zapewne, że i tu można wiele skorzystać, ale może nie tyle wśród pomyślniejszych warunków. Poza godzinami wykładowymi, których mam ogółem 9 w tygodniu sporo czasu przesiaduję w bibliotece”²⁷.

Mimo, iż w pierwszym liście do Balzera z dnia 23 grudnia 1891 r. pisał, że Adolf Exner i Franz Hofmann nie zgłosili seminariów, to z jego pisma do kolegium uniwersytetu o dopuszczenie do habilitacji z roku 1893 wynika, że jednak uczęszczał przynajmniej na seminarium do prof. Franza Hofmanna. Na tymże seminarium opracował, jak pisze, pracę: *Ein Beitrag zur Lehre vom Nachbarrecht im österr. Rechte* (Przyczynek do nauki

²⁷ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: ZN im. Ossolińskich], sygn. 7664/II, k. 191.

prawa sąsiedzkiego w prawie austriackim)²⁸. Prawdopodobnie nie udało mu się zapisać na seminarium do Adolfa Exnera. Exner bowiem ogłaszał seminaria romanistyczne co dwa lata, a jeśli je ogłosił, to starał się ograniczać liczbę uczestników do minimum. Jeden z uczniów Adolfa Exnera opowiadał [m.in. Marcelemu Chlamtaczowi], „że ogłosiwszy w roku 1874 seminarium romanistyczne wyznaczył na nie najmniejszą salę. Wbrew jego intencjom zgłosiło się na pierwsze posiedzenie dwustu uczestników. Musiano przejść do obszerniejszej sali, a Exner wyjaśnwszy cel i zadanie seminarium, które im mniejszą ma ilość uczestników, tym większe korzyści naukowe może przynieść, zakończył owo wstępne posiedzenie życzeniem, by już najbliższe zebranie w pierwotnie obranej małej sali odbyć się mogło”²⁹. Chlamtacz na pewno zaś uczęszczał na jego wykłady, które wspomina następująco: „Exner był znakomitym nauczycielem i pedagogiem. Panowanie nad całym systemem prawa pospolitego, przy tym obszerna wiedza sięgająca poza obręb umiejętności prawnej, łatwość wymowy i piękny dźwięk słów gromadziły około niego setki słuchaczy. Wykłady jego z prawa rzymskiego cieszyły się niezwykłą popularnością. Jak niegdyś do pięknej Heidelbergi pielgrzymowała młodzież, by u stóp Vangerowa zaczerpnąć pierwszych rudymentów wiedzy prawniczej, tak też skupiała się młodzież kształcąca się w Wiedniu koło Exnera. Jedną z kardynalnych zalet jego wykładu była zdaniem naszym pewna ekonomia w przedmiocie. Umiał on wydzielić zasadę od jej zastosowania, wyjaśniał pierwszą i ilustrował ją przykładami z codziennego życia, pomijał szczegóły wychodząc ze słusznego zapatrywania, że można je znaleźć w każdym podręczniku; dawał szkic tylko, który należało uzupełnić samoistną nauką poza wykładową salą. Nie dziw, iż ten człowiek niezwykle ujmującej postaci, na którego twarzy malowała się dobroć i uprzejmość obok powagi wielkiego uczonego i profesora, przykuwał do siebie słuchaczy”³⁰.

Marceli Chlamtacz ostatecznie uczęszczał na uniwersytecie na następujące wykłady: oprócz Adolfa Exnera i Franza Hofmanna, także do

²⁸ DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52v. Praca ta została później opublikowana w «Przeglądzie Prawa i Administracji» [dalej «PPiA»], 20.10/1895.

²⁹ M. CHLAMTACZ, *Adolf Exner* «PPiA» 19.11 i 12/1894, s. 956.

³⁰

Karla von Czyhlarza, Ivo Pfaffa, Franza Kleina, Emila Schrutki, Gustawa Hanauska, Carla Samuela Grünhuta³¹.

Prawdopodobnie jeszcze podczas swoich studiów zagranicznych przygotował recenzję publikacji swojego wykładowcy Ivo Pfaffa: *Ein Beitrag zur Lehre vom 'favor libertatis'*³². Osoby Exnera i Hofmanna wywarły duży wpływ na Chlamtacza. Po ich śmierci poświęcił tymże profesorom szerokie artykuły wspomnieniowe. Adolf Exner zmarł w 1894³³, zaś Franz Hofmann w 1897³⁴.

W Wiedniu Chlamtacz poświęcił się badaniom porównawczym i etnograficznym, ponieważ te wzbudzały u niego największe zainteresowanie. Jak sam wspominał, „widział w nich wiele nowości. Miał przekonanie, że wiele instytucji z historii prawa np. polskiego lub niemieckiego można było wytłumaczyć porównując je z instytucjami istniejącymi obecnie u ludów na pierwiastkowym jeszcze ustroju, np. Indów itp.” W jednym z listów Oswald Balzer poradził mu, aby zajął się prawem cywilnym, co miało mieć dla niego dużą wartość przy wykonywaniu w przyszłości obranego zawodu³⁵. Posłuchał rad profesora i zajął się w tym czasie prawem rzeczowym. Zamierzał opracować stosunki sąsiedzkie, dlatego zapoznawał się z nowymi kierunkami w nauce prawa, filozofią prawa i etnologią, chcąc oprzeć swoją przyszłą pracę na głębszych podstawach³⁶. W Wiedniu również zamierzał pozyskać wykształcenie praktyczne, dlatego planował dostać się od 1 stycznia 1892 r. do tamtejszej kancelarii adwokackiej na praktykę³⁷. Niestety, czy na taką uczył się, nie udało się ustalić.

Przebywając w Wiedniu jeszcze pod koniec stycznia 1892 r., wniósł za radą Oswalda Balzera podanie do dziekana Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego o przyznanie subwencji,

³¹ Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty, sygn. 101 u, k. 575.

³² I. PFAFF, *Ein Beitrag zur Lehre vom favor libertatis*, Wien 1894, ss. 45. Recenzja ukazała się w «PPiA» 20/1894, s. 235-38.

³³ M. CHLAMTACZ, *Adolf Exner*, «PPiA» 19.11-12/1894, s. 948-959, 1001-1006.

³⁴ IDEM, *Franciszek Hofmann*, «PPiA» 24/1899, s. 94-104.

³⁵ ZN im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7664/II, k. 195.

³⁶ Ibidem, k. 196.

³⁷ Ibidem, k. 193.

które chciał przeznaczyć na wyjazd do Lipska. Chciał skorzystać z polecanych mu seminariów profesorów Rudolpha Sohma twórcy najlepszego w tym czasie podręcznika do prawa rzymskiego i Adolfa Wacha, specjalisty postępowania cywilnego. Prawdopodobnie jednak do Lipska³⁸ nie wyjechał, nie wiadomo też, czy otrzymał dofinansowanie, o które się starał.

Kolejne dwa lata akademickie 1892/1893 i 1893/1894 spędził w Berlinie³⁹, poświęcając się już wyłącznie studiom z prawa rzymskiego⁴⁰. Na Uniwersytet Berliński wyjechał dzięki poparciu Grona Profesorów Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego (głównie Oswalda Balzera), które przyznało mu na okres dwóch lat tzw. stypendium cesarskie⁴¹.

Do Berlina przybył na początku listopada 1892 r. W liście do Oswalda Balzera z 23 listopada 1892 r. pisał: „Program wykładów tutejszego uniwersytetu jest nadto obfity, abym miał być w kłopotcie na jakie wykłady się wpisać. Gdy jednak przyszło zdecydować się, na które mam stale uczęszczać, kierowałem się tą uwagą, iż dla mnie, który jako taki już bodaj ogólny wgląd na prawo posiadam pożądanym jest wykład tego tylko rodzaju, który albo w sposób jędrny i oryginalny precyzuje zasady prawne już mi zresztą znane (do tych zaliczam wykład pandektów [romanisty] Alfreda Pernice'a i prawa handlowego Levina Goldschmidta), albo wskazuje na nowe myśli i kierunki w nauce prawa (do tych zaliczam wykład Josepha Kohlera z zakresu filozofii prawa). Na te też wykłady zamyslałem stale uczęszczać. Jedną tylko szkoda, że Goldschmidt obecnie

³⁸ Kilka lat później w Lipsku został otworzony przez Ludwiga Mitteis'a, znawcę prawa rzymskiego, historyka prawa i papirologa, doskonały ośrodek badań nad prawem rzymskim, Studiowali u niego romanisci: Zygmunt Lisowski i Rafał Taubenschlag. Na ostatniego kierunek badań Mitteis'a miał ogromny wpływ. U. PERKOWSKA, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860-1920)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975, s. 105.

³⁹ Na początku lat dziewięćdziesiątych w Berlinie przebywali z zamiarem pogłębiania studiów również inni lwowscy prawnicy, m.in. w latach 1891-1892 Stanisław Grabski, późniejszy profesor ekonomii politycznej. Por. szerzej: S. GRABSKI, *Pamiętniki*, I, do druku przygotował i wstępem opatrzył W. STANKIEWICZ, Warszawa 1989, s. 65-86.

⁴⁰ DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52v.

⁴¹ Ibidem, apk. 4v.

ciężko zaniemógł i na razie nie ma nadziei, czy rychło będzie mógł na nowo podjąć przerwane wykłady”⁴².

Uczęszczał również na seminarium romanistyczne do profesorów Ernsta Ecka i Alfreda Pernice’a, na seminarium z prawa handlowego do prof. Levina Goldschmidta i na seminarium cywilistyczne prof. Stözlza. U Alfreda Pernice’a i Levina Goldschmidta kształcił się również przyszły profesor prawa rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław Wróblewski. Wykłady i seminaria tych uczonych cieszyły się bowiem wielkim uznaniem także wśród krakowskich prawników⁴³.

Marceli Chłamtacz w pierwszym roku swych studiów na Uniwersytecie Berlińskim na seminarium u prof. Pernice’a napisał pracę źródłową z prawa rzymskiego pt. *Ueber die Verwirkung*, która przez profesora została oceniona bardzo pozytywnie⁴⁴. Seminarium Pernice’a Marceli Chłamtacz uważał za bardzo pożyteczne. Tak pisał w korespondencji do Balzera: „Seminarium Pernice’a ma moim zdaniem niepospolitą wartość z tego względu, że daje możność wnikać w dzieła tzw. jurysprudencji klasycznej. Na razie bowiem umie odtworzyć to prawo klasyczne jako umiejętność przez prawników klasycznych ciągle a ciągle udoskonalaną – metoda nauki prawa rzymskiego o tyle lepsza od tej, jaka da się wysnuć z pandektów Windscheida, że prawo klasyczne a raczej w ogóle rzymskie traktuje o tyle tylko, o ile ma wysoką wartość naukową bez względu na pytanie czy to, lub owo postanowienie ma lub nie ma moc obowiązującą (która to kwestia, jak dla nas w Austrii dość obojętną)”⁴⁵. Na posiedzeniach seminaryjnych u Levina Goldschmidta (brał udział tylko w dwóch) interpretowano m.in. niektóre postanowienia prawa rzymskiego pozostające w związku z prawem handlowym. Zdziwiła

⁴² ZN im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7664/II, k. 199-200; DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52v.

⁴³ Kształcili się m.in. u niego przyszli profesorowie prawa handlowego Antoni Górski i Franciszek Ksawery Fierich, cywilista Władysław Leopold Jaworski czy historyk prawa niemieckiego Stanisław Estreicher. U. PERKOWSKA, *op. cit.*, s. 104.

⁴⁴ DALO, f. 26, op. 5, spr. 1989, ark. 52v, 66; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, (1894/95-1897/980), I, Lwów 1899, s. 135.

⁴⁵ ZN im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7664/II, k. 200.

go u profesora wszechstronna znajomość całego prawa i stanowczość argumentacji, z jaką umiał ocenić dany przypadek prawny⁴⁶.

W programie wykładów na uniwersytecie w Berlinie ogłoszono też tzw. repetytoria, na które Chłamtacz również uczęszczał. Słuchał też wykładów profesorów: znawcy prawa państwowego Rudolfa von Gneista, romanisty Ottona Gradenwitza oraz Ernsta Ecka⁴⁷.

Chłamtacz, mieszkając w Berlinie, nie utrzymywał wielu kontaktów z licznie przybywającymi tam na studia Polakami. Do Balzera pisał: „Polaków poznałem tu bardzo niewiele, od czasu do czasu schodzę się z dr. Łyskowskim, który ma zamiar w niedalekiej przyszłości habilitować się na tutejszym uniwersytecie z prawa rzymskiego z myślą przeniesienia habilitacji na uniwersytet krakowski, zaś z całą kolonią polską nie jestem na razie przynajmniej zbyt skłonny zapoznawać się, gdyż okoliczność ta pociąga za sobą pewne obowiązki towarzyskie i zabiera tym samym sporo czasu”⁴⁸.

Podczas pobytu Chłamtacza w latach 1892-94 w Berlinie kształcił się tam również w latach 1890-1894 inny prawnik, późniejszy profesor Uniwersytetu Warszawskiego Leon Petrażycki⁴⁹, który miał na późniejszą twórczość Chłamtacza duży wpływ. W Berlinie w tym czasie Petrażycki wydał dwie prace: *Die Fruchtverteilung beim Wechsel der*

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Na uniwersytetach niemieckich był zwyczaj tupania w podłogę w dowód uznania dla słów prelegenta. Być może i Chłamtacz doświadczył takiego zwyczaju, uczęszczając na wykłady na uniwersytecie w Berlinie. Por. S. GRABSKI, *op. cit.*, s. 67.

⁴⁸ ZN im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7664/II, k. 201.

⁴⁹ Leon Petrażycki, ur. 13 kwietnia 1867 r. w Kołatajowie, zm. 15 maja 1931 r. w Warszawie (popełnił samobójstwo), polski prawnik, filozof, socjolog prawa, etyk i logik. Studiował prawo i medycynę w Kijowie, studia kontynuował w Berlinie, Heidelbergu, Paryżu i Londynie. Pracował w Rosji, w Sankt Petersburgu, a następnie po I wojnie aż do śmierci na utworzonej specjalnie dla niego, pierwszej w Polsce Katedrze Socjologii na Uniwersytecie Warszawskim. Najważniejsze swoje dzieła stworzył w XIX i na początku XX wieku m.in.: *Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten*, Berlin 1892; *Die Lehre vom Einkommen*, Berlin, I, 1893, II, 1895; *Über die Motive des Handelns und über das Wesen der Moral und des Rechts (O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa)*, Berlin 1907; O studiach Petrażyckiego w Berlinie por. artykuł M. ZIELIŃSKIEGO, *Rosyjskie seminarium Prawa rzymskiego przy berlińskim uniwersytecie i jego polscy uczestnicy*, «Zeszyty Prawnicze» 12.1/2012, s. 124-127.

Nutzungsberechtigten, 1892 oraz *Die Lehre vom Einkommen*, 2 tomy z 1893 i 1895 będące odpowiedzią na toczącą się dyskusję wokół pierwszego i drugiego kodeksu projektu kodyfikacji niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB)⁵⁰. W historycznej szkole prawa ścierały się dwa stanowiska, a mianowicie: romaniści poszukiwali wzorów dla nowo tworzonego kodeksu w prawie rzymskim, zaś germaniści w prawach germańskich plemion i średniowiecznych państw niemieckich. Petrażycki skrytykował i jednych, i drugich. Wskazywał, że nie powinno się kopiować dawnych instytucji, ale dostosowywać prawo do aktualnej sytuacji społecznej i gospodarczej⁵¹. Prace te spotkały się z dużym odzewem (ze strony polskich naukowców jednak niewielkim), były cytowane, komentowane i przyniosły młodemu, jeszcze przed doktoratem, Petrażyckiemu duży rozgłos. Studiowane były one także przez Marcelę Chłamtacza, ale, niestety, z dużym opóźnieniem, co dodatkowo dziwi, dlatego że w tym samym czasie uczęszczali na te same seminaria i wykłady np. do Ernsta Ecka i Alfreda Pernice'a⁵². Dopiero w 1903 roku Chłamtacz opublikował pracę *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim z uwzględnieniem prawa cywilnego, austriackiego i niemieckiego*⁵³, w której poglądy Petrażyckiego stanowią główny punkt odniesienia. Publikacja Chłamtacza jako jedyna w tym okresie w Polsce rozbiorowej szeroko uwzględnia ustalenia Petrażyckiego⁵⁴. Marceli Chłamtacz zachwyca się pierwszą z powyżej wymienionych prac Petrażyckiego, pisać: „co do treści doskonała a pod względem

⁵⁰ *Bürgerliches Gesetzbuch* – niemiecki kodeks cywilny uchwalony w 1896 r. wszedł w życie 1 stycznia 1900 r.

⁵¹ J. KOWALSKI, *Psychologiczna teoria prawa i państwa Leona Petrażyckiego*, Warszawa 1963, s. 11.

⁵² K. МОТУКА, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993, s.13.

⁵³ M. CHŁAMTACZ, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim z uwzględnieniem prawa cywilnego, austriackiego i niemieckiego*, Lwów 1903; IDEM, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w cywilnym prawie austriackim*, [w:] *Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1 czerwca 1811 roku*, Lwów 1911, s. 97-124.

⁵⁴ K. МОТУКА, *op. cit.*, s. 13.

formy olśniewająca”⁵⁵. Mimo że Chlamtacz prezentował stanowisko odmienne od Petrażyckiego, to przejął od niego społeczno-gospodarczą perspektywę badania instytucji prawnych oraz szereg szczegółowych rozwiązań⁵⁶.

Wacław Osuchowski wyjeżdżał na zagraniczne studia również dwukrotnie, najpierw do Włoch i Niemiec, potem do Francji. Otrzymał stypendium na wyjazd za granicę z Fundacji im. dr Emila Parnasa we Lwowie⁵⁷, z końcem października 1931 r. udał się na studia do Rzymu, gdzie pracował i prowadził badania papirologiczne⁵⁸ najpierw u profesora prawa rzymskiego Pietro Bonfantego, a po jego śmierci u prowadzonego z Palermo Salvatore Riccobono (ucznia Windscheida). Wielkie centrum badawcze Istituto di Diritto Romano pod egidą Riccobono skupiało w tym czasie wielu wybitnych historyków prawa rzymskiego⁵⁹.

Pierwotnie Wacław Osuchowski miał w planach pozostanie w Rzymie do połowy kwietnia 1932 r. Następnie zamierzał udać się do Berlina na III trymestr, który rozpoczynał się tam z początkiem maja. W międzyczasie w połowie kwietnia opuszczając Włochy i udając się do Niemiec, chciał zwiedzić Paryż i m.in. skorzystać z tamtejszej Biblioteki Narodowej, aby przeczytać kilka niedostępnych w Rzymie monografii, które potrzebne mu były do przygotowywanej rozprawy habilitacyjnej⁶⁰. Czy rzeczywiście taką drogę obrał, nie wiadomo. Wiadomo natomiast, że w tym samym roku

⁵⁵ M. CHLAMTACZ, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim z uwzględnieniem prawa cywilnego, austriackiego i niemieckiego*, Lwów 1903, s. 4.

⁵⁶ Ibidem, Por. s. 20, 28, 31-32, 69, 98, 127, 147, 150, 154, 159, 201. K. MOTYKA, *op. cit.*, s. 14.

⁵⁷ DALO, f. 26, op. 6, spr. 1160, ark. 17.

⁵⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRiOP], sygn. 4792, k. 65; por. również listy W. Osuchowskiego do L. Pinińskiego: Biblioteka Nacionalnoji Akademiji Nauk Ukrainy im. Wasyla Stefanyka u Lwowi (*Biblioteka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy im. Wasyla Stefanyka we Lwowie*) [dalej: BNANU], f. 79, op. 38, ark. 1-4.

⁵⁹ H. KUPISZEWSKI, *Wacław Osuchowski 1906-1988*, «Prawo Kanoniczne» 33.3-4/1990, s. 201.

⁶⁰ BNANU, f. 79, spr. 38, ark. 3-4.

1932 prowadził badania w Instytucie Papirologicznym w Monachium⁶¹ pod okiem wybitnego historyka prawa, Leopolda Wengera. W Niemczech przebywał przez okres jednego roku⁶². W międzyczasie, przebywając za granicą, brał także udział w czerwcu 1932 r. w zjeździe historyków prawa w Paryżu, gdzie został wybrany członkiem Société d'histoire de droit⁶³.

Wacław Osuchowski już na początku roku 1932 nosił się z zamiarem przedłużenia swoich studiów. O pomoc w tej kwestii zwracał się kilkakrotnie do profesora Leona Pinińskiego. Jego prośby dotyczyły stypendium Fundacji Rockefellera. Z Rzymu tak pisał do niego dnia 29 stycznia 1932 r.: „Stosownie do życzenia przesyłam wszelkie podania, ujęte w sposób przez Ekscelencję wskazany. Nie wiem jednakże, czy ma być to pismo skierowane ze strony Ekscelencji do fundacji, czy też podanie wystosowane przeze mnie”. Wacław Osuchowski przed napisaniem tego listu o szczegółach stypendium najpierw rozmawiał z asystentem Zakładu Prawa Karnego Uniwersytetu Jana Kazimierza, Ludwikiem Dworzakiem, który jako jeden z pierwszych takie stypendium otrzymał. Ten udzielił mu informacji, iż zarówno w sprawie jego stypendium, jak i stypendiów przyznanych Romanowi Piotrowskiemu (znawcy prawa handlowego) i Zdzisławowi Papierkowskiemu (karniście) do Fundacji Rockefellera zwracał się wówczas osobiście rektor Juliusz Makarewicz. Następnie na podstawie jego referencji wszyscy oni wnosili podania do fundacji na specjalnie przesłanych przez nią formularzach. W związku z powyższym Osuchowski w tym samym liście do Pinińskiego pisze następująco: „Szkic zatem ująłem w formie pisma Ekscelencji do fundacji, gdyż i tako w tej sprawie, o czym Ekscelencja był łaskaw mi donieść, uprzednio porozumie się z Panem Profesorem Ehrlichem. (...) Ponieważ w programie stypendiów Rockefellera wymienione są nauki socjalne, obejmujące również ekonomiczną i polityczną historię oraz prawo, przeto w szkicu starałem się stosownie do wskazówek Ekscelencji ten moment mojej pracy podkreślić”.

⁶¹ Jak twierdzi Urszula Perkowska w Monachium Polacy studiowali tylko przełotnie – zatrzymując się podczas podróży naukowych w uczelniach niemieckich. Por. U. PERKOWSKA, *op. cit.*, s. 105.

⁶² AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 65.

⁶³ P. DĄBKOWSKI, *Kronika*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 3/1932, Lwów 1933, s. 209P; AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 65.

W liście tym Osuchowski pytał również Pinińskiego, w jakim języku ma wystosować pismo: angielskim czy francuskim, czy może to być tekst podobny do tego wystosowanego wcześniej do Fundacji im. Emila Parnasa i czy ma załączyć wykaz swoich publikacji⁶⁴.

Jak się dowiadujemy z kolejnego listu Osuchowskiego do Pinińskiego z dnia 1 marca 1932 r., Leon Piniński gorliwie zajmował się sprawą przyznania mu stypendium z Fundacji Rockefellera i popierał ją. Niestety, większej nadziei na uzyskanie go Waław Osuchowski nie miał⁶⁵. Związane było to z preferowaniem przez fundację m.in. medycyny i pielęgniarstwa. Fundacja Rockefellerowska w okresie międzywojennym przeznaczyła dla polskich młodych naukowców 205 stypendiów, z czego 5 tylko otrzymali adepci nauk prawnych i politycznych⁶⁶.

Osuchowski stypendium Rockefellera nie otrzymał, ale przedłużenie studiów zapewniło mu stypendium z Funduszu Kultury Narodowej. W sprawozdaniu Funduszu Kultury Narodowej za rok budżetowy 1932/33 widnieje bowiem nazwisko Waław Osuchowskiego, któremu przyznano dwunastomiesięczne stypendium zagranicze⁶⁷.

W międzyczasie 9 czerwca 1933 habilitował się na podstawie rozprawy: *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskim*. Recenzentami jego pracy byli Leon Piniński i Marcei Chlamtacz. Na kolokwium habilitacyjnym Osuchowski wygłosił wykład pt. *Oslabienie formalnego charakteru stypulacji w rozwoju prawa rzymskiego*. Wykład uznano za wystarczający i w tajnym głosowaniu jednogłośnie (12 głosów za) Rada Wydziału Prawa UJK udzieliła Osuchowskiemu *veniam legendi* z prawa rzymskiego⁶⁸.

⁶⁴ BNANU, f. 79, spr. 38, ark. 1-2.

⁶⁵ Ibidem, apk. 3.

⁶⁶ L. ROZWENS, *Działalność Fundacji Rockefellerowskiej w Polsce w latach 1918-1939*, «Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej», Seria E.7/1983, s. 116.

⁶⁷ *Trzecie sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej*, Warszawa 1937, s. 78.

⁶⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 12. W posiedzeniu Rady Wydziału Prawa UJK brali udział: Stanisław Starzyński, Władysław Abraham, Leon Piniński, Marcei Chlamtacz, Juliusz Makarewicz, Przemysław Dąbkowski, Zbigniew Pazdro, Kamil Stefko, Roman Longchamps de Berier, Ludwik Ehrlich, Edward Dubanowicz, Kazimierz Przybyłowski.

Drugi raz Osuchowski na studia za granicę wyjechał w 1933 r. 18 lipca tego roku wystąpił do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o udzielenie mu płatnego urlopu (zobowiązał się bowiem do pokrycia kosztów swojego zastępstwa na UJK) celem przeprowadzenia rozpoczętych badań naukowych na uniwersytetach zagranicznych⁶⁹. Uzyskawszy wspomniane stypendium z Funduszu Kultury Narodowej⁷⁰ oraz zgodę Ministra WRiOP na płatny urlop na czas od 1 października 1933 r. do 30 września 1934 r. z zastrzeżeniem, że nie pociągnie to za sobą potrzeby pokrywania ze Skarbu Państwa kosztów ewentualnego zastępstwa⁷¹, Wacław Osuchowski wyjechał na parę miesięcy do Paryża. Tam studiował w Institut du Droit Romain pod kierunkiem prof. Paula Collineta, znawcy prawa justyniańskiego⁷², gdzie prowadził źródłowe badania naukowe w dziedzinie prawa rzymsko-bizantyjskiego nad interpolacjami. Przedmiotem jego pracy było zagadnienie kontraktu estymatoryjnego, jego genezy i rozwoju w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim. Z uwagi, iż problem powyższy, jeden ze spornych w systemie rzymskiego prawa obligacyjnego, nie znalazł wówczas jeszcze należytego naświetlenia, badacz starał się, korzystając z bogatej literatury, a przede wszystkim z manuskryptów prawa bizantyjskiego (Bazylik) znajdujących się w bibliotekach paryskich, przedstawić powyższy problem w sposób możliwie wyczerpujący i sporne zagadnienia rozwiązać⁷³.

Wacław Osuchowski ponadto, przebywając w Paryżu, przygotował artykuł o tzw. *condictio incerti* oraz zajmował się zagadnieniami poruszonymi w nowoodkrytych fragmentach Gajusa, w tekstach papiusowych. Prowadził również badania w zakresie historii dyplomacji w Instytucie Carnegiego. Obok źródłowych badań naukowych poświęcił również wiele czasu pracy o charakterze dydaktycznym, biorąc czynny udział w kursach agregacyjnych, mających na celu przygotowanie kandydatów do habilitacji z zakresu prawa rzymskiego. Kursy te prowadzili:

⁶⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 51.

⁷⁰ Ibidem, k. 65.

⁷¹ Ibidem, k. 54.

⁷² H. KUPISZEWSKI, *Wacław Osuchowski...*, s. 201; P. DĄBKOWSKI, *Kronika*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 4/1933, Lwów 1934, s. 171.

⁷³ AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 55-56.

romaniści Paul Collinet i André Giffard oraz socjolog i filozof Lucien Lévy-Bruhl. Jako członek *Société d'histoire du droit* w Paryżu uczestniczył w posiedzeniach tego Towarzystwa⁷⁴.

Ze studiów zagranicznych na Uniwersytecie Jana Kazimierza powrócił w 1934 r., kiedy to objął wykłady z prawa rzymskiego⁷⁵.

Ostatnia z osób związanych z lwowską romanistyką prawniczą, Edward Gintowt-Dziewałtowski, spędził za granicą lata 1930-1934. Romanista, absolwent Uniwersytetu Jana Kazimierza (prawo 1923, filozofia 1929) wskutek interwencji prof. Kazimierza Twardowskiego⁷⁶, u którego przez kilka lat zgłębiał studia filozoficzne, uzyskał w 1930 r. stypendium Funduszu Kultury Narodowej w celu odbycia studiów zagranicznych w zakresie prawa rzymskiego. Odbywał je przez cztery lata w Wiedniu, Innsbrucku, Rzymie i Palermo⁷⁷.

Początkowo studia przewidziane były na okres dwóch semestrów, jednak efekty tych studiów dały podstawę do ubiegania się o przedłużenie stypendium Funduszu Kultury Narodowej. W uzyskaniu dalszego stypendium tym razem przyszedł z pomocą Władysław Abraham⁷⁸. Dzięki uzyskaniu dodatkowych środków (w roku akademickim 1932/33 sześciomiesięcznego stypendium zagranicznego z Funduszu Kultury Narodowej⁷⁹) Edward Gintowt mógł przedłużyć swój pobyt za granicą do sześciu semestrów⁸⁰.

Na początek w 1930 r. wybrał się do Wiednia, gdzie studiował pod kierunkiem profesorów prawa rzymskiego: Arnolda Herdlitzki, Moritza Wlassaka, Ernsta Schönbauera i Friedricha Woessa. Uczęszczał przez dwa lata na seminarium Woessa, który udzielił mu wielu cennych wskazówek

⁷⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 5.

⁷⁵ Ibidem, k. 66.

⁷⁶ *Kazimierz Twardowski*, ur. 20 października 1866 r. w Wiedniu, zm. 11 lutego 1938 r. w Milanówku, polski filozof i psycholog, twórca lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

⁷⁷ W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 162.

⁷⁸ *Władysław Abraham*, ur. 10 października 1860 r. w Samborze, zm. 15 października 1941 r. we Lwowie, profesor prawa kościelnego na Uniwersytecie we Lwowie.

⁷⁹ *Trzecie sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej*, Warszawa 1937, s. 78.

⁸⁰ Archiwum Polskiej Akademii Nauk [dalej: Archiwum PAN], zespół: Materiały Towarzystw i innych Instytucji Naukowych, sygn. III – 153, k. 21.

tak na seminarium, jak i poza nim. Gintowt po śmierci Woessa 26 marca 1933 r. tak wspomina prowadzone przez niego posiedzenia seminaryjne: „Grono stale uczęszczających nie było zbyt liczne; tem żywiej toczyły się dyskusje na tematy poruszane bądź to przez profesora samego, bądź to przez seminarzystów. Każdy mógł bowiem zgłosić się z tematem z jakiejkolwiek dziedziny, a wnikanie we wszystkie argumenty referenta i szczegółowa, czasami ostra krytyka skierowywała niejednokrotnie badania na właściwe tory lub ujawniała zbytne trudności tematu. Działalność pedagogiczna Friedricha Woessa była nie mniej owocna w sali wykładowej, jak w seminarium, wykłady jego przyjmowane były z prawdziwym entuzjazmem”. I tu, podobnie jak u Pinińskiego i Chlamtacza, podróż naukowa zaowocowała artykułem wspomnieniowym nt. Fryderyka Woessa⁸¹.

Na początku roku 1933, otrzymawszy dalsze stypendium z Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie (miesięczne stypendium zagraniczne i sześciomiesięczne krajowe⁸²), ponownie wyjechał w podróż zagraniczną, tym razem do Włoch⁸³, celem studiów z prawa rzymskiego u prof. Salvatore Riccobona i Emilio Albertaria. Wcześniej stypendystą u Bonfanteo i Riccobona w Rzymie był, jak już wspomniano, Waclaw Osuchowski⁸⁴. W tym też czasie, w kwietniu 1933 r. uniwersytety w Bolonii i Rzymie zorganizowały Pierwszy Międzynarodowy Kongres Prawa Rzymskiego. Edward Gintowt-Dziewałtowski uczestniczył w nim i z kongresu opublikował w „Przewodniku Historyczno-Prawnym” sprawozdanie⁸⁵.

Reasumując, należy stwierdzić, że praca naukowa za granicą każdego z czterech omówionych romanistów ubogaciła i wspomogła ich dalszą karierę naukową. Każdy z nich po powrocie z zagranicy w związku z prowadzonymi tam badaniami opublikował jedną lub kilka prac,

⁸¹ E. GINTOWT, *Ś.p. Fryderyk Woess*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933 [Lwów 1934], s. 152-153.

⁸² *Trzecie sprawozdanie Funduszu...*, s. 188.

⁸³ E. GINTOWT, *Ś.p. Fryderyk Woess...*, s. 152-153.

⁸⁴ P. DĄBKOWSKI, *Kronika*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 3/1932, Lwów 1933, s. 209; P. DĄBKOWSKI, *Kronika*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933, Lwów 1934, s. 171; W. WOŁODKIEWICZ, *op. cit.*, s. 162.

⁸⁵ E. GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI, *I Międzynarodowy Kongres Romanistów*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933, Lwów 1934, s. 81-86.

które nawiązywały do niezbadanej jak dotąd problematyki z zakresu romanistyki i cywilistyki. Trzech z nich na podstawie napisanych prac uzyskało prawo wykładania na lwowskim uniwersytecie. Każdy z tu opisanych, korzystając z wiedzy i doświadczenia swoich zagranicznych nauczycieli, poszerzył w wybranym zakresie swoje horyzonty naukowe i w efekcie starał się w późniejszym czasie wносить do polskiej nauki nowe ustalenia, czasem także te wyłamujące się z kanonów funkcjonujących wówczas szkół historyczno-prawnych (np. Leon Piniński). Każdy z nich też kontynuował karierę naukową aż do swojej śmierci. Leon Piniński i Marceli Chlamtacz kierowali dwiema istniejącymi na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie Katedrami Prawa Rzymskiego. Leon Piniński zmarł w 1938 r., zaś Marceli Chlamtacz w 1947 r. Po II wojnie światowej Chlamtacz nie podjął już pracy na ukraińskim uniwersytecie. Wacław Osuchowski kierował od 1937 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza Katedrą Prawa Rzymskiego, zaś po wojnie pracował w kilku ośrodkach naukowych jednocześnie. Ostatecznie po kilku latach pracy opuścił dwa z nich, a mianowicie Katolicki Uniwersytet Lubelski i Uniwersytet Wrocławski i związał się do końca życia z Uniwersytetem Jagiellońskim. Zmarł w 1988 r. Edward Gintowt-Dziewałtowski po II wojnie światowej wyjechał do Warszawy, gdzie objął Katedrę Prawa Rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim. Zmarł w 1965 r.

Leon Piniński w związku z pobytem na zagranicznych studiach opublikował w języku niemieckim w dwóch częściach: *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Recht. Eine zivilistische Untersuchung, (O stanie faktycznym nabycia posiadania)*. Bd I, Leipzig 1885 oraz Bd II, Leipzig 1888. W części pierwszej pracy autor na podstawie ścisłej i precyzyjnej analizy źródłowej poddał surowej krytyce panującą w nauce teorię F. C. Savigny'ego o istocie posiadania, dochodząc do odmiennych rezultatów od przyjętej doktryny, która uważała posiadanie za fizyczne władztwo osoby nad rzeczą. Dowodził, że nie tylko element fizyczny, ale przede wszystkim stosunki ekonomiczne i względy socjalne wywierają decydujący wpływ na istotę posiadania. Sam sformułował konsekwentnie własną definicję posiadania, uzasadnioną ściśle na podstawie źródeł, jako stan gospodarczego korzystania z rzeczy. Trzy lata później wydał drugą część tego dzieła, która obejmowała także naukę o aktach

prawnych. W tej części poddał krytyce pojęcie aktu prawnego (jako czynności ludzkich, które mają wywołać zamierzone skutki prawne), w której dowodził, że nie wola stron jest czynnikiem decydującym, lecz jedynie istnienie woli złożenia oświadczenia⁸⁶. Teoria Pinińskiego w dziedzinie prawa cywilnego wywołała żywy oddźwięk w literaturze romanistycznej i cywilistycznej wśród najwybitniejszych jej przedstawicieli, takich jak Ihering, Windscheid, Kohler, Regelsberger, którzy oceniali z wielkim uznaniem i podziwem wybitny talent autora⁸⁷, np. Rudolf Ihering w przedmowie do swojego dzieła *Der Besitzwille* zaliczył pracę Pinińskiego do „najbardziej radosnych postępów naukowych XIX wieku”. Nie mniej pochlebne dla autora były głosy polskich romanistów – Fryderyka Zolla i Leonarda Piętaka⁸⁸. Okazało się, że Leon Piniński stał się w polskiej nauce prawa jednym z pierwszych, którzy wyłamali się z szablonu tradycyjnych pandektowych objaśnień szkoły historycznej prawa pozytywnego⁸⁹. Praca ta należała do jednych z najważniejszych dzieł Pinińskiego. Opublikował ją kiedy jeszcze nie był znany i tak naprawdę to właśnie ona przyniosła mu rozgłos w świecie naukowym. Jak pisze Adam Redzik, to jego prace z zakresu posiadania odbiły się największym echem w ówczesnej nauce europejskiej⁹⁰.

Pobyt Marceliego Chlamtacza za granicą w latach 1891-1894 oraz prawdopodobnie w 1897 r. zaowocował kilkoma recenzjami rozpraw m.in. Ignacego Łyskowskiego⁹¹, Ivo Pfaffa⁹², krótkim artykułem na temat nowo ukonstytuowanego w Berlinie w 1894 r. związku międzynarodowego

⁸⁶ K. POL, *Leon Piniński 1857-1938*, [w:] *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000, s. 490, (wyd. II 2011).

⁸⁷ W. OSUCHOWSKI, Śp. *Leon hr. Piniński*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 18/1938, s. 732.

⁸⁸ Por. szerzej: *Uroczystość odnowienia dyplomu doktorskiego Profesora Leona hr. Pinińskiego*, «PPIA» 56/1931, s. 88-89.

⁸⁹ K. POL, *op. cit.*, s. 490.

⁹⁰ A. REDZIK, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009, s. 190.

⁹¹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht*, Berlin 1893, ss. 173; rec. «PPIA»20.1/1895, s.52-63.

⁹² I. PFAFF, *Ein Beitrag zur Lehre vom favor libertatis*, Wiedeń 1894. Rec. «PPIA»20.3/1895, s. 235-238.

dla prawa porównawczego i ekonomii⁹³, ale przede wszystkim wydaną w Lipsku w 1897 roku publikacją o naturze prawnej aktu tradycji: *Die rechtliche Natur der Übereignungsart durch Tradition im römischen Recht*, w której wykazał, że klasyczne prawo rzymskie przyznawało posiadaczowi w dobrej wierze własność rzeczy bez konieczności jej zwrotu. Praca ta na początku 1898 r. zapewniła mu na Uniwersytecie Lwowskim prawo wykładania. Recenzje tej pracy zamieścili: w „Przeglądzie Prawa i Administracji” romanista lwowski Leonard Piętak oraz w „Zeitschrift für das Privat-und Öffentliche Recht der Gegenwart” – dr Hugo Krüger z Charlottenburga.

Efektom zagranicznych badań Wacława Osuchowskiego nad prawem rzymskim był szereg artykułów oraz dwie obszernie prace naukowe opublikowane przez Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Pierwsza z nich, o której już wspomniano, to rozprawa, na podstawie której w 1933 r. się habilitował, a mianowicie: *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskim* oraz wydana w 1936 praca: *Kontrakt estymatoryjny w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*⁹⁴. W pierwszej badacz opisuje historyczny rozwój nieoznaczonych kontraktów, ich ochronę w postaci skargi *actio in factum*, następnie *praescriptis verbis*. Na podstawie dokładnych badań porównawczych źródeł prawa justyniańskiego z ich bizantyjskimi opracowaniami dowodzi, że powództwo *praescriptis verbis* nie jest tworem bizantyjskim, lecz znane było już jurystom z okresu klasycznego. W drugiej pracy Osuchowski zajął się ograniczonym wycinkiem kontraktów, a mianowicie starał się przedstawić genezę i rozwój kontraktu estymatoryjnego u jurystów klasycznych i w kodyfikacji justyniańskiej, a następnie zaprezentować dogmatyczny charakter tego kontraktu i jego stosunek do poszczególnych kontraktów konsensualnych⁹⁵. Starał się ustalić, jaką rolę spełniała kondykcja w stosunku do skargi *per praescripta verba* za

⁹³ M. CHLAMTACZ, *O związku międzynarodowym dla porównawczego badania prawa*, «PPiA» 20/1895, s. 899-905.

⁹⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 4792, k. 68-70.

⁹⁵ Por. H. KUPISZEWSKI, *Wacław Osuchowski 1906-1988*, «Prawo Kanoniczne» 22.3-4/1990, s. 202.

czasów jurysprudencji klasycznej w dziedzinie nieoznaczonych stosunków kontraktowych.

Edward Gintowt-Dziewałtowski zaś po powrocie ze studiów zagranicznych w 1934 r. opublikował kilka artykułów, m.in.: „*R.A.Q.E.I.E.*” *Restituas antequam ex iudicio exeas*⁹⁶, który przez środowisko naukowe został bardzo dobrze przyjęty. Tak napisano o tym wydarzeniu: „Fakt ogłoszenia przez młodego i rokującego najlepsze nadzieje na przyszłość romanistę polskiego, a specjalnie lwowskiego, pracy w poważnym wydawnictwie włoskim należy powitać z radością i uznaniem”.⁹⁷ Opublikował również pracę o interdiktach: *Über den Charakter der Interdicte und der Iudicia ex Interdictio*⁹⁸. Temat ten w roku akademickim 1937/38 roku zgłosił do przewodu habilitacyjnego, który rozpoczął na Uniwersytecie w Innsbrucku. Wybór uczelni wynikał z zachęty profesora tej uczelni, romanisty von Kallaya. W roku 1938 w związku z wydarzeniami politycznymi postępowanie to zostało jednak zawieszono⁹⁹. Powodem niedopuszczenia kandydata do habilitacji było jego polskie obywatelstwo¹⁰⁰.

ROMAN LAW SCHOLARS OF THE JAN KAZIMIERZ UNIVERSITY OF LWÓW AND THEIR STUDY ABROAD AND FOREIGN SCHOLARSHIPS

Summary

In this article I present the Roman Law scholars of the Jan Kazimierz University of Lwów and their travel abroad for the purposes of scholarship. Lwów's scholars developed their knowledge and skills by working

⁹⁶ E. GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI, 'R.A.Q.E.I.E.' *Restituas antequam ex iudicio exeas*, «Annali del Seminario giuridico di Palermo», 15/1934, s. 217-236.

⁹⁷ *Kronika Historyczno-Prawna*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» za lata 1934, 1935, 1936, Lwów 1937, s. 150.

⁹⁸ E. GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI, *Über den Charakter der Interdicte und der Iudicia ex Interdictio* «Studi di Aldo Albertoni», 2/1935, Padwa, s. 231-297.

⁹⁹ Archiwum PAN, zespół: Materiały Towarzystw i innych Instytucji Naukowych, sygn. III – 153, k. 21.

¹⁰⁰ Ibidem, sygn. III – 153, 65, k. 1.

with prominent German, Austrian, French and Italian personalities in legal studies. The scholarships awarded by the Emperor Franz Joseph I Foundation (*Fundacja im. Cesarza Franciszka Józefa I*), the National Culture Fund (*Fundusz Kultury Narodowej*), and the Emil Parnas Foundation (*Fundacja im. Emila Parnasa*) helped them to further their education abroad. Leon Piniński and Marcelli Chlamtacz, professors of the Jan Kazimierz University, studied abroad in the late 19th century. Leon Piniński went to universities in Leipzig, Berlin and Vienna, where he worked with Heinrich Dernburg and Bernhard Windscheid. Marcelli Chlamtacz travelled to Vienna and Berlin, where he collaborated with Professors Franz Hofmann, Adolf Exler, and Alfred Pernice. Professor Waclaw Osuchowski studied abroad in the early 1930s, first in Rome, and subsequently in Munich and Paris. The fourth of the scholars presented in the article, Dr. Edward Gintowt-Dziewałtowski, a research assistant in the Chair of Roman Law, spent four years in Vienna, Innsbruck, Rome, and Palermo in the 1930s.

Słowa kluczowe: romaniści lwowscy, studia zagraniczne, Lwów, Uniwersytet Jana Kazimierza, Leon Piniński, Marcelli Chlamtacz, Waclaw Osuchowski, Edward Gintowt-Dziewałtowski.

Keywords: scholars of Roman law from Lwów Univeristy, study abroad, Lwów, the Jan Kazimierz University, Leon Piniński, Marcelli Chlamtacz, Waclaw Osuchowski, Edward Gintowt-Dziewałtowski.

Bibliografia:

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego
- Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty.
- Archiwum PAN, zespół: Materiały Towarzystw i innych Instytucji Naukowych
- Biblioteka Nacionalnoji Akademiji Nauk Ukrainy im. Wasyla Stefanyka u Lwowi (*Biblioteka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy im. Wasyla Stefanyka we Lwowie*)
- Derżawnyj archiw lwiwśkoji obłasti (*Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego*).
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

- CHLAMTACZ MARCELI, *Adolf Exner*, «PPiA» 19.11-12/1894, s. 948-959, 1001-1006.
- CHLAMTACZ MARCELI, *Franciszek Hofmann*, «PPiA» 24/1899, s. 94-104
- CHLAMTACZ MARCELI, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim z uwzględnieniem prawa cywilnego, austriackiego i niemieckiego*, Lwów 1903
- CHLAMTACZ MARCELI, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w cywilnym prawie austriackim*, [w:] *Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1 czerwca 1811 roku*, Lwów 1911, s. 97-124
- CHLAMTACZ MARCELI, *O związku międzynarodowym dla porównawczego badania prawa*, «PPiA» 20/1895, s. 899-905
- CZECH-JEZIERSKA BOŻENA, *Profesor Leon Piniński – wybitny lwowski uczonej przelomu XIX i XX wieku*, [w:] *'Ius et Historia'. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Markiewiczowi*, red. T. GUZ, W. BEDNARUK, M.R. PAŁUBSKA, Lublin 2011, 169-192
- DĄBKOWSKI PRZEMYSŁAW, *Kronika*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 3/1932, Lwów 1933
- DĄBKOWSKI PRZEMYSŁAW, *Kronika*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 4/1933, Lwów 1934
- DYBIEC JULIAN, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981
- DYBIEC JULIAN, *Uniwersytet Jagielloński (1918-1939)*, Kraków 2000
- Fundusz Kultury Narodowej (1928-1937). Zarys działalności*, Warszawa 1937
- GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI EDWARD, *I Międzynarodowy Kongres Romanistów*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933, Lwów 1934, s. 81-86
- GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI EDWARD, 'R.A.Q.E.I.E.' *Restituas antequam ex iudicio exeas*, «Annali del Seminario gioridico di Palermo», 15/1934, s. 217-236
- GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI EDWARD, *Ś.p. Fryderyk Woess*, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933 [Lwów 1934], s. 152-153
- GINTOWT-DZIEWAŁTOWSKI EDWARD, *Über den Charakter der Interdicte und der Iudicia ex Interdictio* «Studi di Aldo Albertoni» 2/1935, Padova, s. 231-297
- GRABSKI STANISŁAW, *Pamiętniki*, I, do druku przygotował i wstępem opatrzył W. STANKIEWICZ, Warszawa 1989
- JĘDREJEK GRZEGORZ, *Wacław Osuchowski – Profesor prawa rzymskiego KUL*, «Przegląd Uniwersytecki [KUL]» 2/2000, s. 13, 16
- Jherings Briefe an Windscheid (1870-1891)*, Göttingen 1988

- JOŃCA MACIEJ, *Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróżę*, [w:] *Aksjologia podróży*, red. Z. KRAWCZYK, E. LEWANDOWSKA-TARASIUK, J.W. SIENKIEWICZ, Warszawa 2012, s. 175-198
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI IGNACY, *Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischen Recht*, Berlin 1893
- KOWALSKI JERZY, *Psychologiczna teoria prawa i państwa Leona Petrażyckiego*, Warszawa 1963
- Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1894/95-1897/98*, I, Lwów 1899
- KUPISZEWSKI HENRYK, *Wacław Osuchowski 1906-1988*, «Prawo Kanoniczne» 33.3-4 1990, s. 201-204
- KUPISZEWSKI HENRYK, *Edward Gintowt (1899-1965)*, «CPH» 48.1/1966, s. 319-321
- LEŚNODORSKI BOGUSŁAW, *Edward Gintowt [nekrolog]*, «PiP» 20.12/1965, s. 909-913
- MISZTAŁ-KONECKA JOANNA, *Wacław Osuchowski*, [w:] *Profesorowie Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. DĘBIŃSKI, W. SZ. STASZEWSKI, M. WÓJCIK, Lublin 2008, s. 327-33
- MOTYKA KRZYSZTOF, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993
- OSUCHOWSKI WACŁAW, *Śp. Leon hr. Piniński*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 18/1938
- OSUCHOWSKI WACŁAW, *Uroczystość odnowienia dyplomu doktorskiego Profesora Leona hr. Pinińskiego*, «PPiA» 56/1931, s. 88-89
- PERKOWSKA URSZULA, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860-1920)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975
- PFUFF IVO, *Ein Beitrag zur Lehre vom favor libertatis*, Wien 1894
- PINIŃSKI LEON, *Dwaj wielcy prawnicy Niemiec Jhering i Windscheid*, „Przegląd Polski” 1892, kw. II, s. 516-538
- POL KRZYSZTOF, *Leon Piniński 1857-1938*, [w:] *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000, s. 490, (wyd. II 2011)
- PYTER MAGDALENA, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010
- REDZIK ADAM, *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. PYTER, Lublin 2008, s. 131-185
- REDZIK ADAM, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009
- REDZIK ADAM, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939-1946*, Lublin 2006

- REDZIK ADAM, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i czasie II wojny światowej. Wybrane zagadnienia*, «Prace Komisji Historii Nauki PAU» 10/2010, s. 111-152
- ROZWENS LIDIA, *Działalność Fundacji Rockefellerowskiej w Polsce w latach 1918-1939*, «Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej», Seria E.7/1983
- Rudolf von Jhering in Briefen an feine freunde*, Leipzig 1913
- Sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej*, Warszawa 1931-1937
- STEINHAUS HUGO, *Wspomnienia i zapiski*, Londyn 1992
- SZYMOSZEK EDWARD, *Wacław Osuchowski*, [w:] *Uczeni wrocławscy (1974-1994)*, II, Wrocław 1994, s. 100-102
- Trzecie sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej*, Warszawa 1937
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Adam Wojtunik 1915-1975 – niespełniona kariera romanisty*, «Studia Iuridica Lublinensia» 16/2011, s. 189-205
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Droga Wacława Osuchowskiego do profesury – w 100-lecie urodzin (1906-1988)*, «Studia Iuridica Lublinensia» 8/2006, s. 167-176.
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Nauka i nauczanie prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim w pierwszej połowie XX wieku*, «Studia Prawnoustrojowe» 7/2007, s. 307-317
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Leon Piniński – profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim*, [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wiek.*, red. P. SIERŻĘGA, L. ZASZKILNIAK, Rzeszów 2008, s. 471-479
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Prawo rzymskie i romanisanci na łamach lwowskiego „Przeglądu Prawa i Administracji” (1876-1939)*, [w:] *‘Quid leges sine moribus’? Studia nad prawem rzymskim dedykowane profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin i 40 lecie pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 221-239
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Васлав Осуховський – континуатор традиції львівського осередку римського права у Католицькому люблінському університеті*, [w:] *Римське право і сучасність. Матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції, 19-20 травня 2006 р.*, Одеса 2006, s. 225-227.
- WIADERNA-KUŚNIERZ RENATA, *Wybory rektora na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w 1933 roku w świetle nowej ustawy o szkołach akademickich*, [w:] *Społeczeństwo a władza. Ustrój. Prawo. Idee*, red. J. PRZYGODZKI, M. PТАК, Wrocław 2010, s. 727-736

WOŁODKIEWICZ WITOLD, *Edward Gintowt [1899-1965] - w dwudziestolecie śmierci*, «CPH» 39.1/1987, s.161-169

ZIELIŃSKI MARCIN, *Rosyjskie seminarium Prawa rzymskiego przy berlińskim uniwersytecie i jego polscy uczestnicy*, «Zeszyty Prawnicze» 12.1/2012, s. 124-127